

Aleksandar JOKSIMOVIĆ*

RIBARSTVO U BOKI KROZ VJEKOVE (XIX-XXI) - ISTORIJA, TRADICIJA, NAČIN ŽIVLJENJA

ABSTRACT: *In the Boka Kotorska Bay, fishing is one of the oldest occupations, based on the coastal lifestyle of its inhabitants. Unfortunately, few documents detailing the fishery traditions have been preserved, and oral traditions can be dated back only to the 19th century. The fishing net has been a key invention in fisheries. It is made up of netting of varying mesh size, formed by knotting of the threads. Besides the fishing net, the fishing boat is an essential tool in fisheries. Depending on the type of fisheries, various types of gear were used — fishing nets (gillnets, trammel nets, beach seines, purse seines and towed nets), long-lines (set or drifting), harpoon, pots and traps.*

KEY WORDS: *Fisheries, tradition, fish net, fish, Boka Kotorska Bay*

Poznata je uzrečica da je mornarski život hljeb sa sedam kora, a da je ribarski hljeb onaj s devet kora. „Sve rijeke teku u more“ (*Omnia flumina intrant in mare*, Prop 1,7)¹. Jednako kao što ljudi „teku“ prema priobalju i odavde prema moru te, na taj način, obilježavaju, ili za početak brazdaju, tok cijele istorije.²

Više nego ikada, čovjek XX vijeka (a zasigurno i XXI) uhvaćen je kao riba u mrežu vlastite demografske eksplozije. Morska so je potrebna za zdravlje jednako kao i za „začin i konzerviranje“, a univerzalni je „anti-septik“ koji se upotrebljava da se očuva riba - jer uništava mikroorganizme koji uzrokuju raspadanje. Na tu činjenicu dvostrukosti (od čovjeka) iskoristivog „dugog trajanja“, nadovezuje se more kao „trostruki potencijalni iz-

* Autor je naučni savjetnik u Institutu za biologiju mora UCG, Kotor.

¹ I. Novak (prir.), *100 zlatnih izreka iz Biblije*, Zagreb, 2005, 35.

² D. Bašić, Ribarstvo Dalmacije u XIX i XX stoljeću, *Pomorski zbornik* 43 (2005) 1, 261-283.

vor energije: energije koja je u vezi s kretanjem mora, s temperaturom mora i s plimama“. U toj velebnoj i nepreglednoj cjelini leži nezaustavljivo dizanje i spuštanje, udaranje i oplakivanje mora, ta enormna „neumornost“ mora.³

Znamo da je riba definitivno zdrava za prehranu, ali postoji uzrečica u Dalmaciji: „Riba je voda“, što govori da je „gladna“ - ubrzo se ogladni nakon konzumiranja ribljeg obroka⁴. Čovjek budućnosti moraće se pobrinuti da i takve vrste „vode“ (pored one pitke, tzv. plavog zlata) bude za naredne i sada živuće naraštaje. Civilizacija se u svojoj evoluciji uglavnom razvijala na obalama rijeka, jezera i mora. Jedan od drevnih načina pribavljanja hrane je ulov ribe, tako da se može reći da je ribarstvo jedno od najstarijih zanimanja čovjeka.

Ribarstvo u Boki Kotorskoj

U Boki Kotorskoj, ribarstvo je jedno od najstarijih zanimanja, na što je upućivao način života njenih stanovnika na samoj obali mora. U Statutu grada Kotora iz XIV vijeka pominje se ribarstvo kao jedno od važnijih zanimanja u to vrijeme. Već prve godine vlasti, 1409. Godine, Venecija ribare stavlja pod nadzor mletačkih tribuna.⁵ Austrijsko društvo za ribu i morsko ribarstvo (Società Austriaca di pesca e piscicoltura marina, osnovano 15. novembra 1867) donijelo je 10. februara 1888. statut društva u Trstu, radi promovisanja ribarstva⁶. Zanimljivo je da je prvi Poljodjelski zavod (škola) u pokrajini (otvoren 16. januara 1887) u Gružu, blizu Dubrovnika, imao u osnovi proučavanja, između ostalog, i ribarstvo u smislu izučavanja: „poznatije ribe morske i vodene“, „prirodno i vještačko razmnožavanje“, sušenje, soljenje i pripravljanje ribe u ulju.⁷

Nažalost, osim ovih malo je starih dokumenata koji sadrže podatke o ribarstvu, a tek od XIX vijeka postoje usmena predanja o ribarstvu u Boki. Pisana dokumenta ostavio je pop Savo Nakićenović⁸ u knjizi „Boka“, za tim postoji rad Darinke Zečević⁹ „Prilog proučavanju ribolova u Mulu, rib-

³ T. S. Douglas, *Bogatstvo mora*, Zagreb, 1951, 5, 15, 40, 57, 146.

⁴ Izvor: priča da je jedna žena na otoku Mljetu pridošlim ljudima rekla: „Lako je vama brdanima kad imate larda (slanine) i boba, a riba je voda“.

⁵ I. Pederin, *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409-1797)*, *Dubrovnik*, Biblioteka „D“, Znanost, knjiga 17, Dubrovnik, 1997, 187-189.

⁶ Sastojao se od 16 članaka. Vidi: *Statuto Società Austriaca di pesca e piscicoltura marina*, N: 2189/I 1888. Trieste, 10. febrario 1888, 8.

⁷ Prvo godišnje izvješće o Poljodjelskom zavodu u Gružu za školsku godinu 1887, *Naklada Poljodjelskog zavoda u Gružu*, Dubrovnik, 1887, 22, 26. Zanimljivo je da je u popisu imena učenika prvog tečaja školske godine 1887. naveden i kasnije čuveni Frano Supilo iz Cavtata. *Ibid.*, 37.

⁸ S. Nakićenović, *Boka*, CEЗБ, 20/IX, Beograd, 1913.

⁹ D. Zečević, *Prilog proučavanju ribolova u Mulu, ribarskom naselju u Kotorskom zalivu*.

arskom naselju u Kotorskom zalivu“, kao i kapitalno djelo „Historija pomorstva i ribarstva Crne Gore do 1918. godine“ kapetana Franetovića¹⁰. U radu „Ribarske poste u Kotorskom i Risanskom zalivu“, Vladimir Uljarević i Antun Tomić¹¹ osvrću se na mjesta na obali gdje ribari izvlače mreže u tradicionalnom ribanju potegačem. Najopsežniju studiju i istorijat ribarstva u Boki daje Dragana Radojičić¹² u radu „Ribarstvo u Boki Kotorskoj od XIX vijeka do naših dana“.

Slika 1. Tradicionalna drvena ribarska barka u Boki (autor A. Joksimović).

Osim ovih postoji i niz stručnih i naučnih radova saradnika Instituta za biologiju mora¹³ koji se više odnose na procjenu biomase, kao i na biologiju i ekologiju komercijalnih vrsta riba, rakova i školjki koje se love.

Mreža, čiji su sastavni djelovi oka određenih veličina koja se formiraju uzlanjem, je ključni izum vezan za ribarstvo. Nekad su se mreže pravile (plele) iglama od kosti i drva, a danas od sintetičkih vlakana, iglama od čelika

Glasnik Etnografskog instituta SANU, II-III. Beograd, 1954.

¹⁰ D. Franetović, *Historija pomorstva i ribarstva Crne Gore do 1918. godine*, Titograd, 1960.

¹¹ V. Uljarević, A. Tomić, *Ribarske poste u Kotorskom i Risanskom zalivu*, 1973.

¹² D. Radojičić, *Ribarstvo u Boki Kotorskoj od XIX vijeka pa do naših dana*, Boka 15-16 (1983), 193-235.

¹³ A. Joksimović, *Najpoznatije ribe Crnogorskog primorja*, Podgorica, 2005, 140.

Slika 2. Najčešće vrste riba koje se love u Boki (autor A. Joksimović).

i plastike.¹⁴ Naravno, pored mreže, ribarska barka je osnovno sredstvo rada u ribarstvu. I danas, u mandračima zaliva mogu se vidjeti ribarske barke, a neke od njih starije su od vijeka (gajeta Ljuba Paskovića, iz 1860). Postoji nekoliko vrsti barki, a razlikuju se po veličini ili po materijalu od koga su napravljene. Tako imamo: gajetu, leut, guc, svičaricu, pasaru. Drvene barke su se obično pravile od murovine ili borovine, posebnom vještinom i to obično djelovi rebra i kobilica. Od jelovine ili hrastovine građeni su ostali djelovi barke. Najčuvaniji graditelji barki bili su Dalmatinci, sa Korčule, a u Boki su živjeli dobri majstori za opravku, „kalafatavanje“.

Ranije su barke pokretali ribari sopstevnom snagom, veslanjem. Vesla su pravljeni od jasena ili hrasta. Kasnije, uvođenjem motora, postalo je lakše upravljati barkom, ali su vesla do danas ostala sastavni i obavezni dio ribarske opreme. Prvi motori pojavili su se 1931. godine i imala ih je družina Janka Sijerkovića iz Baošića. Dobri majstori su bili Špiro Ivov Đinović iz Kr-tola, a dobri majstori kalafatari su bili Blago Dabović - Baošići, Ante Pilastro sa Prčanja, Viktorio Panjoko sa Mua i drugi. Posebno je važno održavanje i pranje barke nakon ribanja, zalivanjem iznutra i spolja morskom vodom, a zatim bi se barka „isekala“. Periodično bi se barke premazivale, obično katranom, „katramavali“ nekada i specijalnim bojama danas¹².

¹⁴ E. De Bono, *Povijest izuma, Od kotača do računala*, Split, 2005, 366.

Prije odlaska u ribolov barka je bila opremljena veslima, rezervnim štropovima, kanticama, bovama, sidrom, te plutnjama, olovom. U zavisnosti od načina ribolova, upotrebljavale su se mreže (stajačice, potegače, plivarice i povlačne mreže), parangali (pridneni, plutajući), osti, vrše. Mreže su ranije obično kupovane u Dalmaciji u Zadru, Splitu, rjeđe su ih pleli sami ribari ili njihove žene. Posle Prvog svjetskog rata, mreže su nabavljane razmjeno sa Italijanima.

Poznati izrađivači mreža bili su početkom XX vijeka ribari iz Baošića i Bijeje (Luka Čuković, Luka Sijerković, Petro Četković, Jovo i Todor Ilić). Ovaj zanat i umješnost lagano umire, tako da su krajem XX vijeka rijetki ribari izrađivali mreže (Andrija Vujović-Kumbor, Ljubo Pasković-Muo)¹².

Posle ribanja, mreže su se prale, sušile i na taj način čuvale od truljenja. Nakon sušenja odlagane su na mjesta nedostupna za miševe i mrave. Tokom zime čuvane su u konobama, i povremeno su iznošene kako bi se provjetrile. Mreže su se i „mastile“ – bojale, kako bi im vijek bio duži. Boja se dobijala od borove (*Pinus nigra*) kore, uglavnom iz Dalmacije ili sa brda Vrmac. U Bigovi se bojanje obavljalo bojom koja se dobijala od mrče, *Myrtus communis*.

Osim mreža, uobičajeni ribarski alati u Boki bili su i parangali - sastojali su se od strune i od oko 120 udica, vezanih pramulama. Razmak između

Slika 3. Ribarska mreža se suši nakon ribanja-Prčanj (autor Ivo Ivović).

pramula bio je 2-3 paša. Parangalom se uglavnom lovi bijela riba (pagar, zubbatac, kokoti, kernja, golubi, gruj, murina). Zatim osti, vrše i tradicionalno na karolu ili pendulanjem. Za lov lignji koristi se pušća.

Specifičan način ribanja je uz upotrebu svjetla, jer su od davnina ljudi primijetili da svjetlost privlači ribe, naročito tzv. malu plavu ribu, srdelu i incuna. Riba se okuplja zato što svjetlost privlači i druge morske organizme, naročito planktonske, koji su hrana ribama. U toku jednog mjeseca na ovaj način je moguće loviti ribu 22 dana mraka - a takve noći ribari zovu: škuro. U početku kao osvjetljenje se izgaralo drvo - luč na prednjem dijelu barke, na gradelama. Kasnije su uvedene razne vrste svjetiljki (acitelinski plin, petrolej) a u novije vrijeme se upotrebljavaju čak i podvodne električne svjetiljke koje se napajaju elektroagregatom. Način ribanja zahtijeva odlazak jedne barke nekoliko sati prije na mjesto svijetljenja. Ostali članovi družine bi onda pošli na određenu postu na obali, a ovaj bi sa barkom lagano dovlačio ribu bliže obali. Tada bi ostali ribari bacali mrežu, okruživali ribu i izvlačili je na obalu. Ako je lov dobar, u toku jedne noći može se ribati više puta.

U bokeljskoj ribarskoj terminologiji pojedine riječi označavaju čitav niz radnji kod pripreme i samog ribarenja. U Boki Kotorskoj pri lovu plave sitne ribe upotrebljavale su se ne samo svjećarice za lov noću već i mreže potegače za lov danju. Ove mreže izarmane rukama ribara potežu se na određenim mjestima koja se zovu poste¹².

Poste su dobijale imena obično prema porodicama koje su gravitirale poput: Kod Antona Stjepova, Kod Gracije, Na Boljaniće, Kod Sv. Tome itd.; po geografskom položaju poput: Vitaljica, Trstenik, Carine, Banja itd.; ili po karakteru i izgledu: Mala poste, Kantun, Bijeli pijesak, Sretna, Gnjila itd.

Posta mora imati određena svojstva kako bi se na njoj uspješno *izalala* mreža, određenu dubinu na *uzu* od kraja, boju dna, pogotovo kod noćnog alanja svjećarice, malu *skalažu*, kako riba ne bi bježala ispod *lime* i dovoljno prostora da bi se mogla *asumati*. Glavno i osnovno je da dno poste mora biti čisto, bez *grote*, dovoljno široko sa mogućnošću da se sa uzom može ići naprijed i da na prostoru kad se formira *korta* nema neka bova ili nešto što bi onemogućilo da se mreža izala.

Najpogodnije poste moraju, osim ovih uslova, zadovoljiti i sledeće:

Da na području poste nije jak *kurenat*;

Da se *asuma* mreža na mjestu gdje kontakt mora i kopna nije ponta i za noćno alanje nije jako osvijetljena javnom rasvjetom.

Postom zovemo i sva ona mjesta na moru na kojima se lovi udicom ili mrežom stajaćicom određena vrsta ribe. Mještani su znali gdje je ribarska posta i postojalo je nepisano pravilo, *regula*, da se ona „čisti“, ni u kom slučaju ne „prlja“ bacanjem kamenja, šuta, grana, na što su uvijek upozoravali stariji ljudi i ribari. Za alanje po danu mrežama poput *migavice*, *cipolare*,

palandare, šabakune, tratkemale itd. znalo se na kojim postama se mogla loviti koja vrsta ribe.¹⁵

Ribari su lovili pojedinačno ili su se udruživali u ribarske družine. Družinu bi organizovao patrun, on je obično i vlasnik barke i ribarskih alata. Obično su patruni imali položen ispit za ribara i bili nosioci dozvole za ribanje. U procesu ribanja učestvovali su i ostali članovi porodice, žene i djeca. Posebno se ova vještina prenosila sa djeda na oca pa dalje na sina. Sam proces ribanja je bio izuzetno sinhronizovan, sa veoma preciznom podjelom posla među družinom. Nekada se u ribolov išlo boso a zimi i od kiše štitili su se džakovima, kasnije su se šila odijela od čvršćih materijala, a danas ribari imaju nepromoćiva PVC odijela i čizme. Zarada družine se uglavnom isplaćivala podjelom ribe nakon ulova. Nekada bi se zarada, ako je novac u pitanju, dijelio na kraju mjesečnog perioda ribanja. Zarada se dijelila tako da je patruunu uvijek pripadalo pola, bez obzira da li je učestvovao u ribolovu. Ostala polovina se dijelila među članovima družine. Patrun je određivao cijenu ribe, mjesto gdje će se riba prodavati. Obično bi se barka sa ulovom vozila uz obalu i vikalo se: ribe, ribe. Riba se prodavala i na pijacama.¹²

Osim ribarskih družina, postojale su i ribarske zadruge, i to u skoro svakom ribarskom mjestu. Zadruge su se osnivale na osnovu pravila i propisa koji su tada bili na snazi i imale su od 15 do 50 članova. Sve zadru-

Slika 4. Ulov tuna u ribarskom mjestu Prčanj (autor Ivo Ivović).

¹⁵ Informator: Miro Krašovec, ribar iz Orahovca-Kotor

ge bile su organizovane u Savez ribarskih zadruga, sa sjedištem u Herceg-Novom. Kasnije, 1963. su ove zadruge postale „osnovne organizacije udruženog rada“ a jedna od najvećih je bila OOUR Južni Jadran u Bigovi koja je poslovala u okviru SOUR-a INDUSTRIJAIMPORT iz Titograda.¹²

Nažalost, danas imamo samo jednu ribarsku družinu u Baošićima, a ribari su organizovani u Udruženja ribara.

Ulov je u Boki Kotorskoj vjekovima bio i glavni izvor hrane za lokalno stanovništvo. Primenjivane su tradicionalne tehnike pripreme i čuvanja ove hrane. Jedan od najpoznatijih i dobro očuvanih načina pripreme i čuvanja ribe, u vrijeme kada nije bilo frižidera i zamrzivača, bilo je soljenje ribe. Za to su se upotrebljavali veći drveni sudovi - barila ili manji - bižice. Najčešće se solila srdela, slaganjem u ove sudove. Riba se slagala tako da se ne dodiruju stomaci. Kada se složi jedan red, on se osoli a sljedeći red se slaže u suprotnom smjeru. Kada se posuda napuni ribom i osoli, onda se poklopi drvenim poklopcem na koji se stavi kamen. Riba se zatim ostavi da sazrijeva, a na svakih nedelju dana se skida ulje koje riba pusti kako ne bi užegla. Nakon tri mjeseca riba je spremna za korišćenje. So za soljenje se najpre nabavljala iz Dalmacije a kasnije iz Ulcinja. Još za vrijeme Austro-Ugarske se propisima određivala količina soli po opštinama.

Osim za ishranu lokalnog stanovništva, slana riba je korišćena za trgovinu sa Grcima i Italijanima, a razmjenjivala se i za druge namirnice (brašno, meso) sa stanovništvom kontinentalnog dijela Crne Gore. Riba se Italijanima prodavala za novac ili trampila za ribarsku opremu. Početkom XX vijeka osnovane su i prve fabrike za preradu i soljenje ribe, najprije u Bijeloj 1907. godine. Fabrika za preradu ribe otvorena je i na Muu, i one su uspješno radile sve do sedamdesetih godina XX vijeka. Osim soljenjem, riba se čuvala i sušenjem. Sada radi samo jedna fabrika za preradu ribe: „Ribarstvo“ u Rijeci Crnojevića.

U posljednjoj deceniji, ribarstvo je privredna djelatnost, a resorno je ministarstvo za poljoprivredu i ruralni razvoj. Na snazi je Zakon o morskome ribarstvu i marikulturi¹⁶, sa pratećim pravilnicima koji detaljnije uređuju tipove ribolova, alate i ostalo. U Boki se tradicionalni alati koriste kao i nekada. Ribari su udruženi u nekoliko udruženja, a svoja prava ostvaruju u saradnji sa Institutom, u dogovoru sa ministarstvom. Posebnim pravilnikom¹⁷ oživljene su i zaštićene ribarske poste, njih 107 u zalivu.

Institut za biologiju mora kontinuirano obavlja naučna istraživanja, monitoring resursa i ministarstvu daje preporuke za održivi razvoj ribarstva. Crna Gora je članica Generalne komisije za ribarstvo Mediterana, te

¹⁶ Zakon o morskome ribarstvu i marikulturi, Sl. list CG 56/09.

¹⁷ Pravilnik o načinu obilježavanja, čuvanja, zaštite dijela obale koji se naziva ribarska posta. Sl. list CG, 8/11.

učestvuje u kreiranju svih važnih odluka koje ovo tijelo donosi. Na pragu pregovora sa EU, ribarstvu je data posebna važnost, te je svrstano u posebno poglavlje pregovora - broj XIII.

Aleksandar JOKSIMOVIĆ

FISHING IN BOKA OVER CENTURIES (19TH—21ST)—HISTORY, TRADITION, LIFESTYLE

Summary

In the Boka Kotorska Bay, fishing is one of the oldest occupations, based on the coastal lifestyle of its inhabitants. Unfortunately, few documents detailing the fishery traditions have been preserved, and oral traditions can be dated back only to the 19th century. The fishing net has been a key invention in fisheries. It is made up of netting of varying mesh size, formed by knotting of the threads. Besides the fishing net, the fishing boat is an essential tool in fisheries. Depending on the type of fisheries, various types of gear were used — fishing nets (gillnets, trammel nets, beach seines, purse seines and towed nets), long-lines (set or drifting), harpoon, pots and traps. Some types of fisheries use artificial lights, as in the past the fishermen have noticed that fish are attracted to light, especially small pelagic species, pilchard (sardine) and anchovy. The fish gathers in lighted areas because light attracts other marine organisms, especially plankton, on which these type of fish prey. During the course of a month, the fishermen can engage in this type of fishery for 22 nights (it can not be used in nights of full moon). These nights are called „škuro“ by fishermen. In Boka Kotorska Bay, small pelagic fish was not caught only during night hours with the help of artificial lights, but also during the day with beach seine nets. These nets were pulled ashore by manpower on specific areas of the coast called „posta“. The fishermen would fish individually or in groups. Such a group would be organised by a group leader, called „patrun“, usually the owner of the fishing boat and fishing gears. Almost every fishing settlement also had a fishing cooperative. Fishing was the main source of food in Boka Kotorska Bay for centuries. One of the most famous and widespread fish products in times when refrigeration was not available was salted fish.